

УДК 343.1.98 +349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.31>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОЦИДУ ТА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Гора І.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
науково-організаційного центру*

*Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-2940-5338
e-mail: irvitgora@ukr.net*

Колесник В.А.,

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
науково-організаційного центру*

*Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-3570-8984
e-mail: valarko@urr.net*

Гора І.В., Колесник В.А. Окремі аспекти досудового розслідування екоциду та воєнних злочинів проти довкілля.

В статті розглянуто актуальні питання боротьби зі злочинами екоциду та окремими з інших кримінальних правопорушень проти довкілля як наслідків воєнної агресії російської федерації. Автори підкреслюють, що екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки України.

Стверджується, що відкрите воєнне вторгнення російських військ на територію України завдає важкої шкоди не лише економіці, життю й здоров'ю населення, а й часто посягає на природне середовище та створює загрози екологічної катастрофи, що охоплюється розумінням вчинення злочинів екоциду. Цілком зрозуміло, що розслідування таких тяжких кримінальних правопорушень віднесено до підслідності слідчих органів безпеки.

Аналіз низки міжнародних документів вказує на те, що світовою спільнотою засуджується діяльність будь-кого, в тому числі і військових сил, якщо їхні дії завдають шкоди екології, природному середовищу на певних територіях. Проте поняття екоциду як окремого злочину проти довкілля лише обговорюється в міжнародних документах, але його кримінально-правову кваліфікацію визнано лише українським кримінальним законодавством. На думку українського законодавця і вітчизняних науковців відмінність екоциду від інших злочинів проти довкілля полягає в обсягах та наслідках таких діянь. Для екоциду це може бути лише можливість спричинити екологічну катастрофу. Іншою особливістю є те, що екологічна катастрофа як наслідок екоциду може бути вчинена лише людиною, а не будь-якими природними факторами, і лише навмисно та з усвідомленням винною особою ймовірності настання тяжких наслідків.

Наведено приклади і здійснено аналіз наукових підходів до визначення поняття екологічної катастрофи як наслідків екоциду і запропоновано авторське розуміння цього терміну. Зроблено висновок про те, що боротьба зі злочинами проти довкілля і з екоцидом також вимагає не лише надання правильної правової кваліфікації дій, що мають бути визнані злочином, а й уміння працівників органів досудового розслідування здійснювати пошук і правильне та повне документування слідів злочину, збирати докази й надавати їм оцінку та використовувати в доказуванні.

Ключові слова: злочини проти довкілля, воєнні злочини, екоцид, екологічна катастрофа, кваліфікація злочину, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, документування, докази, доказування.

Hora I.V., Kolesnyk V.A. Certain aspects of pre-trial investigation of ecocide and war crimes against the environment.

The article examines the current issues of combating ecocide crimes and certain other criminal offenses against the environment as a consequence of the military aggression of the Russian Federation. The authors emphasize that ecological security is an important component of the national security of Ukraine.

It is argued that the open military invasion of Russian troops into the territory of Ukraine causes serious damage not only to the economy, life and health of the population, but also often encroaches on the natural environment and creates threats of an ecological catastrophe, which is covered by the understanding of the commission of ecocide crimes. It is quite understandable that the investigation of such serious criminal offenses is attributed to the investigative powers of the security agencies.

Analysis of a number of international documents indicates that the world community condemns the activities of anyone, including military forces, if their actions cause harm to the ecology, the natural environment in certain territories. However, the concept of ecocide as a separate crime against the environment is only discussed in international documents, but its criminal legal qualification is recognized only by Ukrainian criminal legislation. According to the Ukrainian legislator and domestic scientists, the difference between ecocide and other crimes against the environment lies in the scope and consequences of such acts. For ecocide, it can only be an opportunity to cause an ecological disaster. Another feature is that an ecological disaster as a result of ecocide can only be caused by a person, not by any natural factors, and only intentionally and with the awareness of the guilty person of the likelihood of serious consequences.

Examples are given and an analysis of scientific approaches to defining the concept of an ecological disaster as the consequences of ecocide is carried out, and the author's understanding of this term is proposed. It is concluded that the fight against crimes against the environment and ecocide also requires not only the correct legal qualification of actions that should be recognized as a crime, but also the ability of employees of pre-trial investigation bodies to search for and correctly and completely document traces of a crime, collect evidence and assess it and use it in proving.

Key words: crimes against the environment, war crimes, ecocide, ecological disaster, qualification of the crime, criminal proceedings, investigative (search) actions, documentation, evidence, substantiation.

Постановка проблеми. Одним з ключових критеріїв функціонування будь-якої держави є її спроможність забезпечити національну безпеку. Важливою складовою останньої є безпека екологічна. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну багато сфер суспільного життя нашої країни зазнали істотних, а подекуди й безповоротних змін. Мова йде про значні пошкодження, виведення з ладу, знищення великої кількості житла, соціально-культурних, медичних, освітніх закладів, об'єктів критичної інфраструктури, часто – завдання негативного впливу на довкілля. Війна, яка триває на території України вже понад десять років, щодня наносить шкоду не лише економіці країни та життю й здоров'ю її населення, а й навколишньому середовищу. Під нищівні удари ворога потрапляють абсолютно всі природні й штучні компоненти екосистеми як комплексу живих істот, що взаємодіють з неорганічним середовищем та знаходяться в матеріально-енергетичній залежності від неї: ґрунт, водойми, ліси, атмосферне повітря, ґрунтові й територіальні води, поля, сади, городи, рослинний і тваринний світ. Руйнуються екологічні взаємозв'язки між біотичним та абіотичним компонентами екосистеми, порушується її самоорганізація, саморегуляція, продуктивність, стабільність розвитку, знижується стійкість. Не потребує додаткової аргументації те ствердження, що сучасні й майбутні покоління українців мають жити в здоровому та безпечному довкіллі. Проте війна в Україні завдає жакливого екологічної шкоди не лише на українських територіях, але й в усьому світі, адже забруднення не знає кордонів. Повітря, вода та тварини переносять шкідливі наслідки війни на великі відстані. Війна в Україні забрала життя тисяч людей, і це жакливо. Але не можна ігнорувати й те, що вона завдає руйнівного удару довкіллю, шкода від якого може бути не менш смертельною, хоча й не завжди одразу помітною [1, с. 773].

Масштаби завданої агресором екологічної катастрофи, що викликані не спровокованою війною в Україні, гігантські. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, від початку повномасштабного вторгнення рф в Україну зафіксовано понад 7 500 воєнних злочинів проти довкілля. Сума завданих збитків уже перевищує 82 мільярди євро. Масштаб еко-

логічної шкоди охоплює тисячі гектарів зруйнованих лісів, пошкодження захисного конфайнменту на Чорнобильській АЕС, руйнування Каховської ГЕС, отруєння вод річки Сейм, забруднення ґрунтів та водойм, а близько 25% території України забруднено вибухонебезпечними предметами. Шкода екосистемам буде відчуватися тривалий час і перевищує шкоду, спричинену інфраструктурі. Екологічні наслідки злочинів російського агресора впливають на усю європейську екосистему. В деяких містах України, які піддавалися і піддаються інтенсивним бомбардуванням, токсичність повітря й ґрунту досягла критичного рівня [2]. На березень 2024 року встановлено, що прокурори спеціалізованих екологічних прокуратур здійснювали процесуальне керівництво у понад 200 кримінальних провадженнях у сфері охорони довкілля, пов'язаних зі збройною агресією. З них 15 – кваліфіковані як екоцид [3]. Разом з тим, екологи, ведучи мову про завдану війною шкоду довкіллю, все частіше використовують термін «екоцид» в розумінні масового руйнування природної основи життя, що може спричинити екологічну катастрофу [4]. Зазначені проблеми викликають стурбованість й стають предметом обговорення науковців, практиків, пересічних громадян.

Стан опрацювання проблематики. Публікації окремих науковців, котрі висвітлюють питання виявлення та розслідування злочинів, які завдають шкоду навколишньому середовищу, зокрема, Л. Бордюгова, С. Книженко, М. Куцевич, І. Малишко, О. Одерія, О. Ринкової, М. Руденко, С. Сімакової, Л. Стасюка, С. Татаренко, Ю. Турлової, Ю. Туровця, А. Шульги, О. Шуміло та ін. сприяли глибокому дослідженню проблем виявлення, розслідування та протидії вчиненню кримінальних правопорушень проти довкілля. Окремі проблемні аспекти виявлення, кваліфікації та розслідування злочинів проти довкілля, пов'язаних зі збройною агресією рф проти України, розглянуто в нещодавно оприлюднених працях вітчизняних вчених Р. Вереші, Л. Коритко, А. Кучери, О. Кучинської, О. Пчеліної, В. Пчеліна, Л. Місюри та ін. Проте певні аспекти кримінально-правової кваліфікації, організації й тактичних особливостей виявлення й розслідування кримінальних правопорушень у сфері природокористування залишаються недостатньо дослідженими. Все це актуалізує розгляд зазначених питань та вироблення єдиних підходів до правової оцінки наслідків збройної агресії рф проти України й інших протиправних дій у сфері охорони довкілля та відповідних рекомендацій кримінально-правового й організаційно-тактичного характеру.

Мета статті полягає в аналізі проблем та висловленні організаційно-тактичних рекомендацій з правової оцінки й документування фактів екоциду, використання можливостей оперативних підрозділів та органів досудового розслідування в боротьбі з такими злочинами та встановленні осіб, причетних до вчинення екоциду й інших кримінальних правопорушень проти довкілля.

Виклад основного матеріалу. Однією із глобальних проблем сучасності, що турбують суспільство й державні інституції, є охорона й захист від протиправних дій навколишнього природного середовища. Ще у 80-х роках минулого століття зазначена проблема була усвідомлена людством як глобальна для всієї цивілізації, від розв'язання котрої залежить подальше існування не лише людини, а й всього живого на планеті Земля. Екологічна безпека формується тоді, коли мають місце одночасно три базиси: навколишнє природне середовище; суспільна безпека; право кожної людини на сприятливе для існування природне довкілля, достовірну інформацію про його стан та відшкодування шкоди, завданої життю, здоров'ю або майну екологічними правопорушеннями.

Поступово і за мірою усвідомлення того, що людська діяльність, котра сприяє забрудненню й деградації навколишнього середовища, становить загрозу благополуччю людей, а природа як така має самостійну цінність, у законодавстві різних країн з'являються норми, які спрямовані на припинення нанесення шкоди навколишньому середовищу і карають правопорушників. За усіх складнощів захисту природи, якщо подивитися на це питання з юридичної точки зору, слід погодитися із тим, що закони, які надають захист навколишньому середовищу, з'явилися як відповідь на запит занепокоєного суспільства і стали результатом гіркого досвіду нанесення шкоди природі й усвідомлення її цінності для людської цивілізації. В нашій країні структура екологічних злочинів закріплена в Кримінальному кодексі у Розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля», що містить 22 склади екологічних злочинів.

Істотною особливістю сучасного стану охорони довкілля в нашій країні стало те, що згубні наслідки війни рф проти України як окремий і складний екологічний фактор негативно впливають і будуть ще тривалий час впливати на навколишнє середовище у багатьох формах. Це передусім матеріальні залишки, коли у ґрунті, водоймах, морі, на землях сільськогосподарських угідь, відкритій та покритій лісами місцевості тощо залишаються міни, нерозірвані снаряди, авіабомби,

компоненти ракетного спорядження та інші боєприпаси, що становить реальну загрозу для людини й тварин. Вони роблять життєво небезпечним пересування дорогами, проведення сільсько-господарських та відновлювальних робіт, видобуток корисних копалин та ін. До переліку екологічних злочинів, пов'язаних зі збройною агресією РФ проти України, слід віднести: надзвичайні ситуації, викликані підривами, бомбардуванням складів паливно-мастильних матеріалів, сховищ нафтопродуктів, підприємств, які можуть використовувати небезпечні та/або хімічні речовини у виробництві; пошкодження, руйнування чи зупинку діяльності очисних споруд, що знешкоджують стоки перед скиданням у водні об'єкти – водоканали, промислові об'єкти; руйнування дамб полів фільтрації та витік не очищених відходів на рельєф місцевості; руйнування гідротехнічних споруд; займання місць зберігання твердих відходів – смітєвих полігонів; пошкодження та горіння ґрунтового покриву, рубка лісів, а особливо – на територіях природо-заповідного фонду [5].

Конвенцією про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (*англ.* – Environmental Modification Convention, ENMOD), котра є одним із основних документів ООН, заборонено воєнне або будь-яке інше вороже використання засобів впливу на навколишнє середовище шляхом навмисного впливу на природні процеси для зміни динаміки, складу і структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу, атмосферу або космічний простір [6]. Згідно із цим міжнародним документом, забороняється використання у збройних конфліктах будь-яких засобів, здатних викликати такі наслідки, чи порушення екологічного балансу будь-якого району, зміни в елементах погоди, клімату, озонового шару та іоносфери. Слід зазначити, що у специфічних питаннях екологічних злочинів вітчизняне кримінальне законодавство є більш конкретним, ніж Римський статут – правовий документ, що регулює діяльність Міжнародного кримінального суду (МКС). Так, приміром, у чинній на сьогодні статті 8 Римського статуту (*англ.* – Rome Statute of the International Criminal Court), йдеться про таке кримінально каране діяння як масове знищення рослинного й тваринного світу й нанесення значної та довготривалої шкоди навколишньому середовищу [7]. Вказана стаття визначає воєнні злочини як широкомасштабну, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу, потребує доведеності навмисних дій, з одного боку, й «надмірності» дій стосовно до очікуваної воєнної переваги, з іншого. Натомість Кримінальний кодекс України в статті 245 встановлює відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом, до обтяжуючих обставин відносить спричинення загибелі людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки, а вітчизняна кримінально-правова норма статті 441 КК України «Екоцид» має більш детальне формулювання й визначає екоцид як масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [8]. Перелік видів кримінально караних протиправних діянь, що визнаються законодавцем як злочини проти довкілля більш широкий, ніж розуміння діянь, які визнаються екоцидом в розумінні злочину, передбаченого ст. 441 КК України. Основна відмінність полягає в обсягах та наслідках таких діянь, якими для екоциду може бути лише можливість спричинити екологічну катастрофу. Іншою особливістю є те, що екологічна катастрофа як наслідок екоциду може бути вчинена лише людиною, а не будь-якими природними факторами, і лише навмисно.

Вітчизняний законодавець не визначає вичерпного переліку актів екоциду, адже цей злочин може вчинятися іншими людськими діями, здатними викликати екологічну катастрофу. Такий підхід, на нашу думку, є виправданим, оскільки результатами науково-технічного прогресу у подальшому може стати виникнення нових факторів впливу на природне середовище, застосування котрих своєю чергою буде загрожувати настанню екологічної катастрофи. Серед таких факторів можуть бути й ті, що зумовлені застосуванням під час військових дій новітньої або надпотужної воєнної зброї та боєприпасів, отруйних речовин, засобів радіологічного чи іншого шкідливого для об'єктів природного середовища впливу. Для настання кримінальної відповідальності винної особи за екоцид такі дії мають нести загрозу екологічної катастрофи.

Вітчизняні науковці звертають увагу на те, що на сьогодні визначення терміносполучення «екологічна катастрофа» відсутнє в будь-якому офіційному нормативно-правовому акті і лише Кодекс цивільного захисту України надає визначення поняттю «катастрофа», яке використовується для тлумачення змісту таких понять як «надзвичайна ситуація» та «небезпечна подія» [9, с. 41]. Водночас в різних джерелах екологічну катастрофу визначають як негативні зміни екологічної рівноваги до стану зникнення умов існування живого організму, популяції, виду, біосфери. Зде-

більшого це швидка, руйнівна, незворотна подія, пов'язана з нанесенням шкоди екосистемам і біологічному різноманіттю, що супроводжується загибеллю біоти (включно з людьми) [10]. Також її розуміють як надзвичайно швидку і тому небезпечну деструкційну зміну умов навколишнього середовища глобального чи локального масштабу, яка пов'язана з нанесенням величезної шкоди навколишньому середовищу, загибеллю рослин, тварин і людей [11]. В сучасному енциклопедичному розумінні катастрофу екологічну визначають як надзвичайну кризову екологічну ситуацію локального, регіонального або глобального масштабу, що становить значну неочікувану загрозу для суспільства. При цьому, екологічні катастрофи призводять до повного порушення екологічної рівноваги в екосистемах, масової загибелі організмів, мають несприятливі екологічні, економічні і соціальні наслідки для регіонів. Розрізняють катастрофи екологічні навмисні і ненавмисні. Прикладом останніх може бути екоцид [12].

У загальному розумінні екологічна катастрофа – це невідворотне за короткий час негативне явище, що тягне за собою руйнування, негативні зміни в компонентах природного середовища та природних й природно-антропогенних об'єктів, котре виникло внаслідок прямого або побічного впливу руйнівних природних факторів чи людської діяльності. Це має вираз у швидкому надходженні до навколишнього середовища значної кількості речовин та енергії, властивості, місце потрапляння та кількість котрих завдали негативного впливу та призвели до шкідливих змін якості навколишнього середовища, тягнуть за собою руйнування стійкості видового складу живих організмів та повного чи суттєвого знищення або скорочення їх чисельності або продуктивності та здатності до відновлення. Негативні й катастрофічні для природного середовища наслідки війни завжди відображають людський фактор, а особи, що винні у їх настанні, підлягають встановленій законодавством відповідальності як за вчинення екоциду.

Дослідники цих проблем вказують на те, що визнаючи екоцид злочином, фокус зміщують з виключно людських або суспільних чи державних інтересів на благополуччя всіх живих істот та здоров'я нашої планети. Визнання екоциду злочином не лише дає змогу притягнути винних до відповідальності за вже завдану шкоду, але й діятиме як стримуючий фактор проти майбутніх руйнівних дій. Знання того, що серйозна шкода навколишньому середовищу може призвести до кримінального переслідування заохочуватиме більш відповідальну екологічну практику [13].

Екоцид як злочин проти безпеки людства пов'язаний із невідворотними негативними наслідками для навколишнього середовища і загрозою самому існуванню людини та всього тваринного і рослинного світу як середовища її проживання. Екоцид, термінологічне розуміння якого походить від грецької мови «oikos», що означає «дім», та латини «caedo» за значенням слова «вбиваю», є одним із найтяжчих злочинів проти людства. Сьогодні світова спільнота розглядає екоцид як міжнародний злочин, що посягає на мир і безпеку людства, пошкоджує або й знищує навколишнє природне середовище як біологічну основу існування людини та різноманітних живих організмів, підриває екологічну безпеку держави. У сукупності рослинний і тваринний світ, водні об'єкти, атмосфера, земля, її надра утворюють біологічне середовище як необхідні умови для життя людини. Даний злочин спрямований на те, щоб підірвати або знищити нормальні природні умови й таким чином викликати погіршення умов проживання, життєвого благополуччя населення, його здоров'я, або повне чи часткове вимирання людей на певних територіях.

Вітчизняна дослідниця О. Буткевич розглядає злочини екоциду крізь призму національно-правового та міжнародного вимірів. Вона зауважує, що питання покарання за злочин екоциду, вчиненого під час ведення воєнних дій, є доволі новим, тому що лише відносно нещодавно людство почало використовувати технології, які можуть завдати серйозну шкоду довкіллю під час конфлікту, зокрема – зброю масового ураження. Це є однією з причин, чому законодавство багатьох країн досі не містить норм щодо врегулювання цього питання. Крім того, не завжди негативні наслідки такого впливу на природу помітні одразу – інколи вони мають повільну дію і впливають на цілі покоління. Проблемою також є те, що, відповідно до ст. 8 Римського статуту МКС, шкода, заподіяна довкіллю, розглядається лише як частина воєнних злочинів, а не як самостійний злочин, що, на її думку, є недоліком. Проте зараз, в тому числі у зв'язку з російсько-українською війною, вже ведуться перемовини про перспективи розгляду злочину екоциду як окремої норми Римського статуту [14]. Саме Україна як європейська правова держава і водночас країна-жертва війни, розв'язаної РФ, зараз впливає на розвиток міжнародного права в питанні визначення сутності й розуміння злочину екоциду. На думку вітчизняних науковців і практиків, цей злочин не може зводитися ні до ординарних екологічних злочинів, оскільки це зводитиме нанівець концепцію злочи-

ну екоциду, ні до тих злочинних проявів, які завдають загальної шкоди довкіллю. Злочин екоциду – це конкретна кримінально-правова кваліфікація, яка має прямий зв'язок із національним кримінальним правом та повинна застосовуватися з урахуванням міжнародного гуманітарного права.

Такі питання турбують не лише вітчизняних, а й зарубіжних вчених. Про це йшлося на конференції з питань застосування норм кримінального права в національних і міжнародних судах, що відбулася в травні 2024 р. у Верховному Суді. Зокрема один із зарубіжних учасників цього наукового заходу – В. Джордаш, зосередив увагу на питаннях кваліфікації злочину, який призвів до руйнування російськими військовими Каховської ГЕС, що мало місце 6 червня 2023 року. Він зауважив, що окрім значної шкоди екології, це стало причиною смертей і зникнень багатьох людей, спричинило руйнування будівель та завдало іншої шкоди. Крім того, внаслідок підриву чимало видів тварин, які мешкали на цій території, опинилися на межі вимирання. Саме тому необхідно ретельно задокументувати і розслідувати цей злочин, щоб надалі винні відповіли за скоєне. На думку експерта, знищення дамби можна розглядати як злочин одразу в кількох категоріях: руйнування цивільного об'єкта, руйнування об'єкта державної власності та заборона щодо використання зброї. Серед іншого, підриг дамби є порушенням ст. 49 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій (Протоколу I). Також варто зважати на довготривалий період відновлення екологічної системи регіону – щонайменше на це знадобиться 30 років [15].

Вітчизняні науковці звертають увагу на те, що до сьогодні екоцид як окремий вид злочину не знайшов свого закріплення в міжнародному кримінальному праві. Він не визнаний злочином ні у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, ні у будь-якому іншому нормативно-правовому акті. Україна підписала Римський статут у 2000 році, однак ще не ратифікувала його. Ратифікація надасть можливість звертатись до цієї міжнародної інституції щодо воєнних злочинів, вчинених внаслідок збройної агресії РФ проти України, у тому числі щодо тих, які заподіюють шкоду довкіллю. Проте 5 січня 2023 року було прийнято довгоочікувану Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи «Вплив збройних конфліктів на довкілля». У ній, зокрема, наголошено на необхідності кодифікації поняття «екоцид» як на національному, так і міжнародному рівні та висловлено рішучу підтримку зусиль щодо внесення змін до Римського статуту шляхом доповнення його новим злочином – екоцидом. У Резолюції проголошено, що держави-члени зобов'язані здійснити усі необхідні заходи із заборони використання забороненої зброї під час воєнних конфліктів. Така зброя непропорційно впливає на довкілля, завдаючи йому значної шкоди, а також робить неможливим життя людей в зоні ведення бойових дій [16, с. 156].

В травні 2025 р. при експертному обговоренні злочинів проти довкілля під час панельної дискусії в межах 34-ї сесії Комісії ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя керівник Спеціалізованої екологічної прокуратури Б. Індиченко представив досвід України у документуванні та розслідуванні воєнних злочинів проти довкілля та екоциду задля забезпечення відповідальності представників держави-агресора. Ним повідомлено, що сьогодні Україна виступає не лише як країна, що потерпає від екологічної шкоди, спричиненої російською агресією, але й як країна, що активно розбудовує інституційну спроможність та правові механізми для забезпечення відповідальності за екологічні злочини – як у мирний, так і у воєнний час. Державою створено внутрішні основи – правові, інституційні та операційні – для повноцінної та ефективної участі у міжнародному співробітництві задля притягнення винних до відповідальності за екологічні злочини. Також учасники цих заходів акцентували увагу і на транснаціональному характері екологічних злочинів [17].

Вітчизняні науковці зазначають, що у міжнародній практиці вже сформувався своєрідний «золотий стандарт» з аналізу воєнних злочинів проти навколишнього середовища. Такий стандарт становить собою вимоги до збирання доказової бази, зокрема описує, як мають збиратися, оброблятися й надаватися супутникові знімки, що підтверджують злочини проти навколишнього середовища і можуть бути доказами в кримінальному провадженні. Окрім того цей стандарт передбачає встановлення й забезпечення виступу у суді свідків, котрі готові надати показання при розгляді справи. За правилами Міжнародного кримінального суду це має бути конкретна людина або декілька осіб, які зможуть надати покази й відповісти на запитання прокурора. Визначено також сім критеріїв, відповідність одному з яких дає змогу визначити певний злочин як екоцид.

До першого відносять таке: при вчиненні діяння повністю зникають усі популяції хоча б одного ендемічного виду біоти, котрі існували в межах рослинно-кліматичної зони, підзони чи висотного поясу в межах України, або залишається не більше 10% живих осіб, що є недостатнім

для їх природного відновлення, і моніторинг не підтверджує їх відновлення. Другим критерієм визначення виду екоциду виступає те, що при вчиненні протиправного діяння повністю зникають унікальні групування біоти, котрі існували в межах рослинно-кліматичної зони, підзони чи висотного поясу в межах України, або залишилося не більше 10% площі їх розповсюдження і річний моніторинг видового складу існуючої ціно-популяції не підтверджує відновлення знищених груп. Третій критерій вказує на те, що при вчиненні діяння повністю зникають унікальні біотопи, котрі існували в межах рослинно-кліматичної зони, підзони чи висотного поясу в межах України, або залишилося 10% їх площі й річний моніторинг знищених складових біотопу не підтверджує їх відновлення. Четвертий критерій: при вчиненні діяння знищені цінні біотопи, включені до світової природної спадщини ЮНЕСКО чи до Резолюції 4 Бернської конвенції, або ж на більшій частині їх площі знищені структурні елементи й річний моніторинг знищених складових біотопа не підтверджує їхнього відновлення до вихідного стану. П'ятий критерій визначає те, що при вчиненні діяння відбувається знищення біотопів, від котрих прямі або побічні екологічні послуги недоотримає більше половини населення країни. Шостий критерій означає, що при вчиненні діяння відбувається забруднення радіонуклідами або руйнування місцевості певного ландшафту, що приносить великі екологічні та соціально-господарські збитки й тягне за собою відселення більше половини населення району. До сьомого критерію відносять випадки, коли при вчиненні діяння відбувається зміна характеристик навколишнього середовища, що може тягнути за собою негативні екологічні наслідки й катаклізми руйнівного характеру [18]. Сьогодні Україна зацікавлена передусім у тому, щоб екоцид й інші воєнні злочини, що вчинені на наших територіях, були визнані як кримінально карані діяння на міжнародному рівні.

Перше з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України кримінальне провадження про екоцид розпочато за фактом обстрілу Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут», де розташована ядерна підкритична установка «Джерело нейтронів». Проведеною експертизою було надано висновок про те, що ворожі обстріли могли б призвести до руйнування активної зони й викиду радіоактивних часток і це викликало б екологічну катастрофу й забруднення навколишньої території в межах 10 кілометрів. Прокуратурою було встановлено, що війська РФ знали про знаходження на території центру підкритичної установки й були обізнані щодо можливих тяжких наслідків для екології регіону.

Інше досудове розслідування розпочато за фактом нападу російських військ на Запорізьку АЕС в Енергодарі, котра є найбільшою у Європі і шостою за потужністю у світі. Дане кримінальне провадження відкрито за ознаками вчинення терористичного акту та екоциду (ч. 2 ст. 258 та ч. 2 ст. 28, ст. 441 КК України) [19]. Також слідчими СБ України відкрито кримінальне провадження за фактом підризу дамби Каховської ГЕС і розслідування цього злочину здійснюється за двома статтями КК України – ст. 438 – порушення законів і звичаїв війни та ст. 441 – екоцид. Слідчими СБ України спільно із працівниками МВС, Національної поліції та Офісом Генерального прокурора проводяться слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії. Із представниками Міністерства захисту навколишнього середовища і природних ресурсів детально встановлюються обставини підризу греблі. Як зазначає голова Європейського кліматичного фонду Л. Тубіана, питання про визнання екоциду вже обговорювали в Європейському парламенті і тепер мають винести на обговорення урядів держав-членів ЄС. Попри те, що Україна має екстериторіальну юрисдикцію, країни ЄС теоретично можуть вимагати від російського уряду відповідати за свої дії в Україні. Складність полягає у необхідності довести, що шкоди довікллю було завдано навмисно і росіяни знали, який це матиме негативний вплив для природи. В цьому плані підризу росіянами Каховської ГЕС слід вважати переконливою справою, яка може мати великий міжнародний резонанс. Адже намір російських військових знищити споруду був очевидним, і цей воєнний злочин цілком можна задокументувати. За її словами, якщо Україні вдасться задокументувати й довести російський екоцид, вона зможе покласти початок новому напрямку міжнародного права і створить доволі важливий прецедент для майбутніх воєнних конфліктів [20].

Аналізуючи особливості виявлення й досудового розслідування екоциду як кримінально караного явища крізь призму системного підходу, слід виокремити три складові, котрі утворюють вказану систему, характеризуються відносним рівнем автономності, але водночас перебувають у тісних залежностях між собою. По-перше, це процесуальна складова досудового розслідування, що передбачає вчинення уповноваженим суб'єктом дій, які визначені КПК України для досягнення мети кримінального судочинства. По-друге, організаційна складова, яка у загальному вигляді

передбачає діяльність слідчого, спрямовану на керування процесом розслідування та прийняття відповідних управлінських і процесуальних рішень. По-третє, тактична складова розслідування, яка передбачає використання відповідних тактичних прийомів, рекомендацій, методів та операцій, які чітко не визначені нормами чинного законодавства, але не суперечать усталеній практиці кримінального переслідування та не порушують гарантовані права і свободи людини та громадянина.

На зазначені складові варто звертати увагу як оперативним працівникам, що здійснюють первинне документування виявлених ними фактів підготовки або вчинення злочинів екоциду, так і слідчим та прокурорам, котрі розпочали кримінальне провадження та проводять і документують відповідні процесуальні дії, збираючи й оцінюючи докази на предмет їх доказового значення.

Висновки. Кримінальні правопорушення проти довкілля становлять загрозу нормальному існуванню людини, її життєдіяльності й проживанню на певних територіях або в окремій місцевості, завдають шкоду здоров'ю, а у певних випадках і життю. Найбільш тяжкі з них і небезпечні для людини та природи за наслідками вітчизняний законодавець відніс до тих, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок. Такими визнано передбачений ст. 441 КК України екоцид, наслідки якого можуть спричинити екологічну катастрофу. Саме наслідки та виключно навмисність дій людини відрізняють цей злочин від інших, які також завдають шкоди природному середовищу й екології у певних місцевостях.

Сьогодні злочини екоциду доволі часто стають наслідками воєнного вторгнення РФ на територію України і ведення бойових дій із застосуванням противником потужної зброї, авіаційних бомб, артилерійських та ракетних обстрілів й атак безпілотників на промислові й цивільні об'єкти, транспортну інфраструктуру, з використанням великої кількості вибухівки та отруйних речовин тощо. Все це не лише забирає життя і віднімає здоров'я у наших захисників та цивільного населення, а й завдає катастрофічної шкоди природним об'єктами, нищить екологію на значних територіях. Наслідки таких актів воєнного вандалізму з боку військ агресора не можна оцінити інакше, як екоцид. Боротьба з такими злочинами силами правоохоронних органів вимагає не лише надання слідчим, прокурором, судом правильної правової кваліфікації дій, що мають бути визнані злочином екоциду, а й уміння працівників органів досудового розслідування здійснювати своєчасний пошук і правильне та повне документування слідів злочину, збирати докази й надавати їм оцінку та використовувати в доказуванні. Все це зумовлює потребу глибокого дослідження проблеми боротьби з екоцидом, розроблення ефективних криміналістичних рекомендацій з виявлення й досудового розслідування не лише екоциду, а й інших подібних до нього злочинів проти довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новицька Н.Б., Новицький А.М., Приймаченко Д.В. Історичні аспекти правового забезпечення екологічної політики в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 770–774. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.124>.
2. Екоцид російського агресора. URL: <https://detectives.org.ua/publications/ekotcid-russkogo-agressora>.
3. Документування воєнних злочинів, які спричиняють шкоду довкіллю, стане окремим напрямом роботи Міжнародної ради експертів. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prityagnennya-do-vidpovidalnosti-za-vojenni-zlocini-proti-dovkilliya-stane-okremim-napryamom-roboti-miznarodnoyi-radi-ekspertiv>.
4. Що таке екоцид та воєнні злочини проти довкілля? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/shcho-take-ekotsyd-ta-voienni-zlochyny-proti-dovkillia>.
5. Зупинити екоцид в Україні зможемо лише за підтримки всієї світової спільноти – в цьому впевнені у Комітеті з питань бюджету. *Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224071.html>.
6. Конвенция о запрещении вооруженного или любого иного враждебного использования средств воздействия на природную среду. Рекомендована для рассмотрения, подписания и ратификации всеми государствами резолюцией 31/72 Генеральной Ассамблеи от 10.12.1976 года. UN Treaty Series, Vol. 1108, I-17119. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/cpmhuemt/cpmhuemt_ph_r.pdf.

7. Римський статут Міжнародного кримінального суду. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
8. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.
9. Данилевська Ю.О., Сибірцева Л.С. «Екологічна катастрофа» як ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. Вип. 1(9). С. 41-48. DOI: 10.32782/suj-2025-1-5.
10. Екологічна катастрофа. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%95%D0%BA%>.
11. Що таке екологічна катастрофа? URL: <https://znanija.com/task/44218225>.
12. Енциклопедія Сучасної України. Т.12: Кал – Киї / Гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. 711 с. URL: <https://esu.com.ua/article-11031>.
13. Jack Marley. Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: <https://theconversation.com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059>.
14. Застосування міжнародного кримінального права в національних і міжнародних судах: науковці та практики обговорили на конференції у ВС актуальні питання. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1608750>.
15. Застосування міжнародного кримінального права в національних і міжнародних судах: науковці та практики обговорили на конференції у ВС актуальні питання. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1608750>.
16. Вереша Р.В., Кучинська О.П., Ковтун О.М. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник УжНУ. Серія Право*. Вип. 78, ч. 2, 2023. С. 152–159. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.24>.
17. Представник Офісу Генпрокурора взяв участь у експертному обговоренні злочинів проти довкілля на ССПС-34 в Австрії. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/predstavnik-ofisu-genprokurora-vzyav-ucast-v-ekspertnomu-obgovorenni-zlociniv-proti-dovkillya-na-sspcj-34-v-avstriyi>.
18. Сегодня важно привести к «золотому стандарту» сбор информации о многочисленных преступлениях против окружающей среды, вызванных вторжением России: Интервью с О. Кравченко, исполнительным директором, членом Правління української громадської організації «Екологія-Право-Люди». URL: <https://uwecworkgroup.info/ru/interview-with-olena-kravchenko-of-the-ngo-environment-people-law>.
19. Напад військ РФ на АЕС: в Україні розпочато розслідування за фактом екоциду. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220304-napad-vijsk-rf-na-aes-v-ukrayini-rozpochato-rozsliduvannya-za-faktom-ekocydu>.
20. Такого ще ніколи не було. Чи дозволить міжнародне право судити РФ за екоцид в Україні – французька професорка. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/voennye-prestupleniya-protiv-okruzhayushchey-sredy-kak-ukraina-mozhet-nachat-novoe-napravlenie-mezhdunarodnogo-prava-50364346.html>.